

ВІДГУК

офіційного опонента,

кандидата історичних наук, доцента кафедри інформаційних комунікацій Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,

Київської міської ради **Копанєвої Вікторії Олександрівни**

на дисертацію **Волошина Дмитра Андрійовича**

«Адаптивні стратегії та практики українських бібліотек в умовах суспільних криз (2014-2026 рр.)»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена цінністю наукового осмислення досвіду вироблення та застосування українськими бібліотеками адаптивних механізмів в умовах суспільних криз. Трансформація інформаційного та соціокультурного середовища змінює усталені моделі функціонування бібліотечних інституцій, актуалізуючи пошук нових форм організації діяльності, комунікації з користувачами та реалізації суспільно значущих функцій. За таких умов адаптивність бібліотек набуває значення важливої характеристики їхньої спроможності зберігати функціональність і водночас реагувати на зміни суспільних потреб та умов діяльності.

Особливої ваги ця проблематика набуває для України, де протягом останнього десятиліття бібліотеки функціонували в умовах послідовної зміни кризових обставин. Російська агресія з 2014 р., пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення на початку 2022 р. зумовили трансформацію організаційних моделей роботи бібліотек, способів забезпечення доступу до інформаційних ресурсів, форм дистанційної та цифрової комунікації, підходів до збереження фондів і культурної спадщини. Одночасно розширювалося функціональне поле бібліотек, які

долучалися до підтримки різних категорій громадян, забезпечення освітніх, культурних і наукових процесів, а також до формування інформаційної та психологічної стійкості суспільства.

Особливого наукового інтересу у цьому контексті заслуговує систематизація досвіду адаптації бібліотек до різних за характером суспільних викликів та виявлення механізмів, за допомогою яких забезпечувалася безперервність їхньої діяльності. Важливим аспектом дослідження Д. А. Волошина є встановлення наступності таких механізмів. Зокрема, напрацьовані бібліотеками в період пандемії та локдаунів цифрові, дистанційні й організаційні інструменти могли бути використані та трансформовані відповідно до умов повномасштабної війни. Це дає підстави розглядати адаптацію бібліотек як процес накопичення, переосмислення та подальшого застосування інституційного досвіду, а не лише як ситуативну реакцію на окремі кризові обставини.

Актуальність роботи посилюється необхідністю розгляду зазначених процесів у ширшій історичній перспективі. Звернення до досвіду адаптаційних процесів в українській бібліотечній справі кінця XIX – першої половини XX століття дозволяє простежити історичну тяглість реагування бібліотечних інституцій на суспільні зміни та визначити передумови формування сучасних підходів до адаптації. Водночас дослідження сучасного періоду дає можливість виявити трансформацію традиційних напрямів бібліотечної діяльності та розширення її соціокультурного потенціалу в умовах кризових явищ.

Для комплексного дослідження зазначеної проблематики дисертантом сформульовано *мету*, яка полягає у дослідженні української бібліотечної справи в умовах сучасних суспільно-політичних та соціокультурних викликів та виявленні адаптивних механізмів, за допомогою яких бібліотеки забезпечують ефективне функціонування і активну участь у подоланні кризових суспільних явищ.

Відповідно до поставленої мети визначено комплекс взаємопов'язаних *завдань*, які послідовно розкривають теоретико-методологічний, історичний, функціональний та прикладний аспекти дослідження. Передусім дисертантом з'ясовано рівень наукової розробленості проблеми механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в умовах різних суспільних викликів, визначено комплекс методів і підходів до її системного аналізу, уточнено та систематизовано понятійний апарат дослідження.

Історичний напрям представлений узагальненням генези та специфіки адаптаційних процесів в українській бібліотечній справі кінця XIX – першої половини XX століття, що створює можливість простежити передумови та наступність відповідних практик. Значний комплекс завдань спрямовано на дослідження бібліотечної діяльності у 2014–2026 рр., зокрема систематизацію проблем і завдань, що постали перед бібліотеками в умовах російської агресії, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення, а також визначення особливостей трансформації їхніх традиційних напрямів роботи.

Окремий напрям становить дослідження ролі бібліотек як соціальних інституцій у підтримці різних категорій громадян, зокрема внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, ветеранів та українських біженців за кордоном. У роботі також розглянуто функціональний потенціал бібліотек у забезпеченні інформаційної та психологічної стійкості суспільства, їхню участь в освітніх, культурних і наукових процесах, а також особливості інформаційно-аналітичної діяльності, медіаграмотності та цифрових і дистанційних форм роботи.

Прикладний аспект дослідження доповнюється аналізом читацьких практик та ролі книги в умовах війни і кризових явищ. Це розширює традиційне розуміння адаптивної діяльності бібліотек, оскільки увага зосереджується не лише на організаційних і технологічних змінах, а й на

практиках взаємодії людини з інформацією та читанням у кризових обставинах. Узагальнення дослідженого досвіду покликане сформувати підґрунтя для визначення напрямів подальшого розвитку та вдосконалення механізмів забезпечення стабільної й ефективної діяльності українських бібліотек в умовах суспільних викликів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної наукової теми Національної юридичної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та узгоджується з напрямами досліджень, передбаченими темами: «Комплексні бібліотечно-інформаційні продукти і послуги в галузі соціально-правового інформування в умовах інформаційного суспільства» (№ державної реєстрації 0122U001888, 2022–2024 рр.) та «Інструментарій бібліотечного обслуговування суспільного запиту в інформаційно-комунікаційній інфраструктурі взаємодії особистості, суспільства та влади» (№ державної реєстрації 0125U001108, 2025–2027 рр.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, визначається передусім цілісністю її дослідницької конструкції, логічним взаємозв'язком мети, завдань, положень та отриманих результатів. Наукові положення дисертації ґрунтуються на опрацюванні значного масиву наукових джерел, нормативних документів та інформаційно-аналітичних матеріалів, що дало змогу комплексно розглянути особливості функціонування бібліотек в умовах суспільних криз. Достовірність і аргументованість результатів забезпечено застосуванням сукупності загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, поєднанням теоретичного осмислення проблеми з аналізом практичного досвіду бібліотечної діяльності. Сформульовані висновки відповідають поставленій меті та завданням, відображають результати проведеного дослідження й дають підстави для обґрунтування

запропонованих рекомендацій щодо подальшого розвитку адаптивних механізмів бібліотечної діяльності.

Структура дисертаційної роботи Д. А. Волошина визначається логікою проведеного дослідження та послідовністю розв'язання поставлених наукових завдань, що забезпечує цілісне розкриття теми. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, списку публікацій здобувача з теми дисертаційного дослідження, змісту, вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 280 сторінок, основний текст – 203 сторінки, список використаних джерел містить 371 позицію. Побудова дисертаційної роботи дає змогу послідовно простежити теоретико-методологічні засади дослідження, історичну ретроспективу та основні напрями функціонування бібліотек в умовах суспільних криз, а також узагальнити результати й сформулювати відповідні висновки.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається розв'язанням актуального наукового завдання, пов'язаного з виявленням адаптивних бібліотечних механізмів на різних етапах суспільних викликів (2014-2026 рр.), а також визначенням історичних передумов їх формування та розвитку в умовах сучасності. Науковий результат роботи полягає в обґрунтуванні закономірності та тяглості процесів формування адаптаційних механізмів бібліотечної діяльності. Такий підхід дає змогу розглядати реакцію бібліотек на кризові явища не як сукупність ситуативних заходів, сформованих виключно під впливом нових обставин, а як еволюційний процес розвитку, поглиблення та адаптації раніше напрацьованих напрямів і практик.

Уперше в межах дослідження систематизовано рівень наукової розробки механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в екстремальних умовах; здійснено компаративний аналіз

досвіду українських бібліотек і бібліотекарів кін. XIX – першої пол. XX ст., пов'язаного з виробленням та застосуванням адаптаційних інструментів у їх діяльності; досліджено особливості ролі бібліотек як соціальних інституцій у підтримці різних категорій громадян (ВПО, військовослужбовці, ветерани, українські біженці за кордоном); систематизовано досвід інституційного забезпечення освітніх, культурних, наукових процесів бібліотеками в умовах соціальних потрясінь.

Окремий напрям наукової новизни становить визначення ролі та завдань бібліотек як складових інформаційної та психологічної стійкості в умовах кризових явищ. У роботі також виявлено та проаналізовано особливості читацьких практик та ролі книги серед військовослужбовців, а також запропоновано шляхи розвитку та вдосконалення механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в умовах суспільних викликів.

Уточнено терміносистему бібліотекознавства шляхом конкретизації змісту й обсягу понять, що формують понятійний апарат теми дисертаційного дослідження.

Подальшого розвитку набули систематизація конкретних викликів та завдань, що постають перед бібліотеками впродовж останнього десятиліття, а також визначення перспектив застосування виявлених адаптивних бібліотечних механізмів в умовах майбутніх суспільних викликів. Розширено наукові уявлення про бібліотечну діяльність щодо підтримки найбільш вразливих категорій населення в умовах повномасштабного вторгнення, зокрема ВПО, військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, військових, звільнених із полону, через інформаційні, соціокультурні, психологічні, консультативні напрямки.

Сукупність наведених результатів розкриває науковий внесок дисертації у дослідження адаптивного потенціалу бібліотек та дає змогу простежити взаємозв'язок між історичним досвідом, сучасними

практиками й перспективами розвитку бібліотечної діяльності в умовах суспільних криз.

Практичне значення дослідження визначається можливістю застосування отриманих результатів у діяльності бібліотек різних типів для вдосконалення механізмів їх функціонування в кризових умовах. Виявлені та систематизовані напрями підтримки ВПО, військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей, українських біженців за кордоном, військових, звільнених із полону, та інших найбільш вразливих категорій населення можуть бути використані бібліотечними установами під час розроблення послуг, спеціалізованих програм, соціальних ініціатив і методичних рекомендацій щодо організації відповідної бібліотечної підтримки.

Окреме практичне значення мають результати дослідження читацьких практик та визначення ролі книги серед військовослужбовців, які були звільнені із російського полону. Отримані на основі розробленої авторської анкети та проведеного опитування результати можуть бути враховані бібліотеками під час удосконалення напрямів підтримки цієї категорії населення, зокрема в частині застосування бібліотерапії в умовах війни.

У **вступі** дисертаційної роботи послідовно окреслено наукову проблему, пов'язану з функціонуванням бібліотек в умовах суспільних викликів, визначено актуальність дослідження, його мету, завдання, об'єкт і предмет. Обґрунтовано хронологічні межі (2014–2026 рр.), які охоплюють період від початку російської агресії, досвід функціонування бібліотек в умовах пандемії та локдаунів до особливостей їх діяльності в умовах повномасштабного вторгнення. Така хронологічна побудова дає можливість простежити послідовність змін у бібліотечній діяльності та виявити спільні й відмінні риси адаптаційних практик на різних етапах кризових явищ.

Змістовно робота вибудована навколо кількох взаємопов'язаних дослідницьких напрямів. **Перший розділ «Теоретико-методологічні засади та понятійна база дослідження адаптивних практик бібліотек в умовах суспільних викликів»** присвячено опрацюванню історіографії проблеми, визначенню методологічних засад та уточненню понятійної бази дослідження. Простежено наукові підходи до вивчення бібліотечної діяльності в умовах кризових явищ, визначено теоретичні засади розгляду адаптивних практик та механізмів бібліотек.

У другому розділі **«Суспільно-політичні виклики як чинник трансформації діяльності бібліотек»** досліджено історичну ретроспективу функціонування бібліотек під час криз і збройних конфліктів XIX–XX ст. Окремо розглянуто виклики початку російської агресії (2014–2022 рр.), організаційно-технологічну адаптацію бібліотек до пандемійних обмежень та специфіку їх функціонування в умовах повномасштабного вторгнення. Така послідовність дає змогу зіставити різні кризові періоди та простежити повторюваність і тяглість окремих адаптаційних механізмів.

Третій розділ **«Функціональна трансформація українських бібліотек в системі забезпечення суспільної стійкості»** має прикладну спрямованість. У ньому розглянуто бібліотечні сервіси для соціальної адаптації, реінтеграції та підтримки постраждалого від війни населення, зокрема ВПО, військовослужбовців, ветеранів та інших вразливих категорій. Окрему увагу приділено забезпеченню безперервності освітньої, наукової та культурно-мистецької діяльності в умовах соціальних потрясінь, а також інформаційній, ментальній та психологічній стійкості суспільства. У цьому контексті розкрито значення інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек, розвитку медіаграмотності, цифровізації, бібліотерапевтичних і соціокультурних практик.

Важливою складовою дослідження є узагальнення досвіду бібліотек щодо підтримки різних категорій населення та визначення можливостей подальшого використання напрацьованих практик. Запропоновані автором напрями вдосконалення бібліотечної діяльності охоплюють нормативно-правове забезпечення роботи в кризових умовах, міжінституційну взаємодію, цифровізацію та збереження інформаційних ресурсів, кібербезпеку, відновлення діяльності бібліотек на деокупованих територіях, фінансове забезпечення галузі, безбар'єрність та розвиток ініціатив, спрямованих на підтримку ветеранів і військових.

Окремого відзначення заслуговує емпірична складова роботи, пов'язана з вивченням читацьких практик та ролі книги серед військовослужбовців, які були звільнені із російського полону. *Розроблена авторська анкета* та проведене опитування дали змогу сформуванню відповідний емпіричний матеріал і розширити уявлення про можливості бібліотечної підтримки цієї категорії населення, зокрема із застосуванням бібліотерапії в умовах війни.

У загальних висновках систематизовано та узагальнено основні результати проведеного дослідження, що дали змогу комплексно охарактеризувати адаптивні механізми бібліотечної діяльності в умовах суспільних криз. Визначено історичні передумови їх формування, простежено тяглість і трансформацію відповідних практик під впливом ключових суспільних викликів 2014–2026 рр., зокрема АТО, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни. Узагальнення результатів дало змогу окреслити роль бібліотек у забезпеченні безперервності освітніх, культурних і наукових процесів, підтримці інформаційної та психологічної стійкості населення, а також у соціальній інтеграції різних категорій громадян. На цій основі визначено основні напрями подальшого розвитку й удосконалення бібліотечної діяльності в умовах суспільних викликів.

Загалом дисертаційна робота Дмитра Андрійовича Волошина справляє позитивне враження як самостійне, послідовне та змістовно цілісне дослідження. Водночас окремі положення роботи могли б бути додатково **розвинені або уточнені**. Передусім це стосується висвітлення заключного періоду визначених хронологічних меж дослідження. У третьому розділі, зокрема у підрозділі 3.3, основну увагу зосереджено на процесах, що відбувалися у 2022–2024 рр., тоді як бібліотечні практики 2025–2026 рр. представлені меншою мірою. З огляду на динамічний характер досліджуваних процесів доцільним видається більш послідовне простеження їх подальшої трансформації упродовж завершального етапу хронологічного періоду, насамперед щодо розвитку цифрових сервісів та інструментів підтримки психологічної стійкості. Це дозволило б повніше розкрити заявлену в роботі динаміку функціональної трансформації бібліотек.

Окремої уваги заслуговує проведене автором емпіричне дослідження читачьких практик та ролі книги серед українських військовослужбовців, звільнених із російського полону, результати якого представлені, зокрема, у Додатку Б (с. 275). Цей напрям істотно доповнює теоретичну частину дисертації та надає їй емпіричного виміру. Водночас методичну частину дослідження можна було б розширити детальнішим поясненням принципів формування групи респондентів, критеріїв їх залучення та меж застосування отриманих результатів. Додаткове обґрунтування цих аспектів сприяло б чіткішому визначенню можливостей використання результатів опитування під час розроблення бібліотерапевтичних та інших форм підтримки військовослужбовців і представників інших вразливих категорій населення.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.
Підкреслюючи високий науковий рівень виконаного дослідження та його

значущість з теоретичної і практичної точки зору, слід зауважити, що автору не вдалося повністю уникнути деяких дискусійних моментів:

- Дисертант розглядає систему забезпечення «інформаційної, ментальної та психологічної стійкості суспільства» (параграф 3.3). На нашу думку, тексту бракує термінологічного розмежування понять ментального і психологічного.
- Дисертацію посилено б наголошення рівня суб'єктності бібліотеки: чи є бібліотека в умовах кризи лише об'єктом, що зазнає впливу зовнішніх обставин, чи вона виступає активним гравцем, який формує нові соціальні практики? Цікавою є і пов'язана з цим аспектом статистика: який відсоток аналізованих адаптивних механізмів був ініційований «згори» (нормативним регулюванням), а який виник як «низова» ініціатива самих бібліотечних колективів?

Зазначені міркування мають характер наукових побажань щодо подальшого розвитку окремих положень дисертації й не змінюють загальної оцінки проведеного дослідження. Робота містить самостійні результати, характеризується актуальністю порушеної проблематики, належним рівнем теоретичного опрацювання та практичною спрямованістю отриманих результатів.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Волошина Дмитра Андрійовича «Адаптивні стратегії та практики українських бібліотек в умовах суспільних криз (2014–2026 рр.)» становить завершене самостійне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну та практичне значення, а проведений обсяг досліджень відповідає характеру поставленого наукового завдання. За основними характеристиками та рівнем проведеного дослідження дисертаційна робота відповідає вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019

року), та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 507 від 03 травня 2024 року). Волошин Дмитро Андрійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри інформаційних комунікацій
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
Київської міської ради

Вікторія КОПАНЄВА